

Aleksander Gieysztor (1916-1999)

Aleksander Gieysztor urodził się w Moskwie 17 lipca 1916 r. jako jedyny syn z drugiego małżeństwa Aleksandra (1876-1948) i Barbary z Popielów (1887-1954)¹. Z pierwszego małżeństwa ojca miał dwie siostry i brata, spośród których

¹ Spuścizna A. Gieysztora (archiwum domowe i z Instytutu Historycznego UW) znajduje się w Archiwum PAN, Warszawa, sygn. III-352; natomiast świadectwa działalności naukowej i organizacyjnej na Zamku Królewskim w Warszawie – w Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie, Ks. nab. 1811 i 2461.

Wybrana bibliografia: A. Gieysztor, Gieysztorowie z Płaskowic, wyd. S. K. Kuczyński, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego s. n., 5 (16), 2001 (wyd. pośmiertne), s. 75-124; Bibliografia prac Aleksandra Gieysztora za lata 1935-1975, red. M. Koczerska, E. Suchodolska, J. Zwolińska, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 9-59; Bibliografia prac Aleksandra Gieysztora za lata 1976-1988, red. M. Koczerska, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 5-24; Aleksander Gieysztor (17 VII 1916 – 9 II 1999), KH 106, 1999, nr 3, s. 143-150 (teksty S. Trawkowskiego, S. Byliny, R. Kiersnowskiego); Aleksander Gieysztor historyk (17 VII 1916 – 9 II 1999). Nota biograficzna, w: *Aleksander Gieysztor o dziedzictwie kultury*, red. D. Gawin, E. Gieysztor, M. Sołtysiak, A. Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 199-201; J. Bardach, Aleksander Gieysztor (1916-1999), *Lithuania*, 1999, nr 1/2 (30/31), s. 11-20; tenże, Aleksander Gieysztor a historia państwa i prawa, PH 91, 2000, z. 1, s. 3-18; tenże, Aleksander Gieysztor a historia państwa i prawa, CPH 51, 1999, s. 13-35; tenże, Aleksandra Gieysztor wykłady historii ustroju państwa polskiego, w: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000, s. 33-44; Wł. Bartoszewski, Mój Gieysztor, *Tygodnik Powszechny* z 21.2.1999, s. 9; Duch ponad urzędem. Z prof. dr. Aleksandrem Gieysztozem prezesem Polskiej Akademii Nauk rozm. Magdalena Bajer, *Polityka* 25, 10.1.1981, nr 2 (1245), s. 15; Dwa najwspanialsze lata (Działalność Henryka Wolińskiego w BIP KG AK). Wywiad z Aleksandrem Gieysztozem, rozm. Hanna Krall, *Tygodnik Powszechny* 37, 1983, nr 1, s. 3; J. Eisler, List 34, Warszawa 1993 (wg indeksu); A. Esch, Aleksander Gieysztor e la storografia tedesca, w: *Aleksander Gieysztor 1916-1999 uomo e studioso. Atti della Giornata di Studio svoltasi all'Accademia Polacca di Roma e all'Istituto Polacco di Roma il 15 maggio 2000*, red. K. Żaboklicki, Varsavia – Roma 2002 [Accademia Polacca delle Scienze. Biblioteca e Centro di Studi a Roma, Conferenze 116], s. 12-14; A. Garlicki, Karuzela. Rzecz o okrągłym stole, Warszawa 2003 (wg indeksu); S. Graciotti, L'Europa di Aleksander Gieysztor, w: *Aleksander Gieysztor 1916-1999 uomo e studioso*, s. 15-24; R. Jarocki, Opowieść o Aleksandrze Gieysztorze, Warszawa 2001; tenże, Zrozumieć innych, w: tenże, *Widzieć jasno bez zachwyty*, Warszawa 1982, s. 7-47; R. Kiersnowski, Wspominając Aleksandra Gieysztora w „Millenium”, PH 91, 2000, z. 1, s. 61-67; M. Koczerska, Aleksander Gieysztor 16 VII 1916 – 9 II 1999, *Kronika Warszawy*, 1999, nr 1-2 (107-108), s. 5-11 [uwaga: błędna data urodzin, powinno być: 17 VII 1916]; też, Aleksander Gieysztor 16 July 1916 – 9 February 1999, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 4, 1999, s. 211-217 [uwaga: błędna data urodzin, powinno być: 17 July 1916]; też, Aleksander Gieysztor 17 VII 1916 – 9 II 1999, *Barok. Historia – Literatura – Sztuka* 6, 1999, nr 1 (11),

z Emilią (*primo voto* Żłobicką, *secundo voto* Ristau, 1903-1996) utrzymywał żywe stosunki rodzinne. Oboje rodzice wywodzili się z rodzin szlacheckich dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego i oboje uprawiali zawody inteligenckie. Ojciec był przed rewolucją 1917 r. urzędnikiem zarządu kolei moskiewsko-kazańskiej, matka pracowała w moskiewskiej giełdzie². Oboje też, chociaż bardziej matka, byli dobrze zdomowieni w rosyjskim środowisku urzędniczym, jakkolwiek trak-

s. 293-296; też, Aleksander Gieysztor 17 VII 1916 – 9 II 1999. Szkic biograficzny, SZ 37, 2000, s. 3-12; też, Aleksander Gieysztor jako historyk dziejów Polski i powszechnych, PH 91, 2000, z. 1, s. 19-40; też, Przedmowa, w: Aleksander Gieysztor, Zarys dziejów pisma łacińskiego, wyd. 2: Warszawa 2009, s. VII-XIV; E. Kowalczyk, Profesor Aleksander Gieysztor – przyjaciel archeologii i archeologów, PH 91, 2000, z. 1, s. 69-76; S. K. Kuczyński, Aleksander Gieysztor i nauki dające poznawać źródła historyczne, tamże, s. 51-60; tenże, Profesor Aleksander Gieysztor (17 VII 1916 – 9 II 1999), Rocznik Warszawski 29, 1999, s. 5-13; H. Manikowska, Gieysztor come storico della cultura – i temi e i metodi di ricerca, w: Aleksander Gieysztor 1916-1999 uomo e studioso, s. 25-32; J. Maternicki, Aleksander Gieysztor (1916-1999): życie i działalność naukowa, Wiadomości Historyczne, 1999, nr 5 (listopad-grudzień), s. 311-315; K. Modzelewski, Aleksander Gieysztor – romantyk i pozytywista, Nauka, 1999, nr 3, s. 152-158; P. Mrozowski, Aleksander Gieysztor jako badacz i znawca sztuki, PH 91, 2000, z. 1, s. 77-92; Nauka jako służba. W 70-lecie urodzin i 50-lecie pracy naukowej prof. Aleksandra Gieysztor, rozm. M. Koczerska, Kronika Warszawy, 1985, nr 3/4 (63/64), s. 115-133; T. Orłowski, Aleksander Gieysztor e l'iconografia del potere, w: Aleksander Gieysztor 1916-1999 uomo e studioso, s. 33-39; A. Pieniądz, L'archivio privato di Aleksander Gieysztor, w: tamże, s. 40-46; A. Pieniądz-Skrzypczak, Konferencja naukowa „Aleksander Gieysztor 1916-1999, uomo e studioso”. Rzym 15 V 2000, KH 107, 2000, z. 4, s. 142 n.; Pierwsze w 1945 roku kroki Klio Warszawskiej. Rozmowa z prof. dr. Aleksandrem Gieysztozem, rozm. Danuta Kaczyńska, Życie Warszawy z 18.6.1980, s. 1, 4; A. Piskorz, Aleksander Gieysztor (1916-1999), w: In quinti anniversarii mortis. Dokumenty, fotografie, pamiątki ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog wystawy. Collegium Maius 15 września – 15 października 2004, Kraków 2004; A. Rottermund, Aleksander Gieysztor – pierwszy dyrektor odbudowanego Zamku Królewskiego w Warszawie, Nauka, 1999, nr 3, s. 159-166; tenże, Aleksander Gieysztor – primo direttore del ricostruito Castello Reale, w: Aleksander Gieysztor 1916-1999 uomo e studioso, s. 47-53; Rozmowa na początek wieku. Aleksander Gieysztor [wywiad z Aleksandrem Gieysztozem], rozm. Paweł Wroński, Gazeta Wyborcza z 13.2.1999, s. 8; T. P. Rutkowski, Nauki historyczne w Polsce 1944-1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne, Warszawa 2007 (wg indeksu); H. Samsonowicz, Aleksander Gieysztor, historien de l'Europe, w: Aleksander Gieysztor 1916-1999 uomo e studioso, s. 54-58; tenże, Aleksander Gieysztor 17.07.1916 – 9.02.1999, Acta Poloniae Historica 80, 1999, nr 2, s. 148-151; tenże, Aleksander Gieysztor historyk Warszawy, Polski, Europy, Nauka, 1999, nr 3, s. 148-151; tenże, Aleksandra Gieysztor badania nad Mazowszem, PH 91, 2000, z. 1, s. 41-49; Z. T. Kozłowska, O działalności Aleksandra Gieysztor raz jeszcze (w związku z materiałami poświęconymi Profesorowi Gieysztorowi, PH, t. XCI, 2000, z. 1), PH 93, 2002, z. 4, s. 447-449; Stare i nowe paradoksy. Z profesorem doktorem Aleksandrem Gieysztozem rozm. Teresa Krzemiń, Kultura z 9.3.1980, s. 6; V. Vodoff, Aleksander Gieysztor 1916-1999, Bibliothèque de l'École des Chartes 157, 1999, nr 2, s. 671-674; P. Wandycz, Pożegnanie Aleksandra Gieysztor, Zeszyty Historyczne 128, 1999 [Biblioteka „Kultury” 507], s. 137-142; P. Węcowski, Pamięci Profesora..., Teka Historyka, marzec 1999, z. 13, s. 127-129; Wrzesień podchorążego [wywiad z Aleksandrem Gieysztozem], rozm. D. Kaczyńska, Życie Warszawy 38, 1981, nr 202, s. 6.

² R. Jarocki, Opowieść, s. 30. Autor wykorzystał serię wywiadów z A. Gieysztozem, przeprowadzonych zwłaszcza po 1991 r., kiedy profesor przestał być dyrektorem Zamku Królewskiego w Warszawie i miał dzięki temu więcej czasu na opowiadanie. Cenię wysoko wiarygodność tego świadectwa, konfrontując je z własną wiedzą i wieloma innymi źródłami, które cytuję tylko wtedy, gdy są dla mnie źródłami jedynymi lub najcenniejszymi.

towni jako Polacy. Swego syna ochrzczili w kościele rzymskokatolickim. Gieysztor senior utrzymywał żywe kontakty z krewnymi Gieysztorami w Płaskowicach koło Klecka³. Po rewolucji nie było dla nich miejsca w bolszewickiej Rosji.

Po przyjeździe do Polski w czerwcu 1921 r. Gieysztorowie zamieszkali w Wołominku pod Warszawą, a następnie w Warszawie. Aleksander Gieysztor senior pracował najpierw w Banku Małopolskim jako skarbnik – członek dyrekcji, a potem w Banku Dyskontowym. Początki edukacji odbył młody Aleksander pod okiem matki, która przez całą jego młodość bardzo dbała o wszechstronną edukację syna, zwłaszcza w zakresie języków obcych: francuskiego i rosyjskiego, oraz literatury. 1 września 1924 r. rozpoczął naukę w klasie wstępnej prywatnego gimnazjum Ludwika Lorentza (ojca Stanisława, który był tam również nauczycielem) w Warszawie, przy ul. Brackiej 18. Ukończył je w czerwcu 1933 r. z bardzo dobrym wynikiem; jedynie z matematyki miał dostatecznie⁴. Studia historyczne na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego Gieysztor odbył w latach 1933-1937. W ich ramach ukończył kurs archiwalny w 1934 r., a następnie w latach 1935-1937 był stypendystą w Archiwum Głównym w Warszawie, pracując 22 miesiące po cztery godziny dziennie, przez pięć dni w tygodniu, od poniedziałku do piątku⁵. Jeszcze jako student uczestniczył w VI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie we wrześniu 1935 r.

Podczas studiów Gieysztor uczestniczył w seminarium karolińskim Marcelego Handelsmana, pod którego kierunkiem napisał pracę magisterską, jak również w seminarium Stanisława Kętrzyńskiego, wcześniej uczęszczając na jego wykład z nauk pomocniczych historii. Korzystał również ze wszystkich innych możliwości naukowych, jakie w dziedzinie humanistyki dawał przedwojenny Uniwersytet Warszawski⁶. Przez parę lat studiował równolegle z historią historię sztuki pod kierunkiem prof. Zygmunta Batowskiego. Tam zetknął się z Michałem Walickim, z którym potem łączyły go więzy przyjaźni – m.in. po jego śmierci, w latach 1967-1968, podjął się niedokończonej przez Walickiego redakcji tomu 1 *Dziejów sztuki polskiej – Sztuki przedromańskiej i romańskiej do schyłku XIII wieku*⁷.

W lecie 1937 r. wyjechał podczas wakacji do Paryża, by uzupełnić swą pracę magisterską o Karolu Wielkim. Po powrocie do kraju odbył roczną służbę wojskową – kurs dywizyjny podchorążych rezerwy w 9. Pułku Legionów w Zamościu. W 1938 r. ukazała się drukiem, nakładem Towarzystwa Naukowego Warszaw-

³ Zob. A. Gieysztor, Gieysztorowie z Płaskowic.

⁴ Zob. fotografię świadectwa maturalnego w: R. Jarocki, *Opowieść*, s. 327 n.

⁵ A. Gieysztor, W Archiwum Głównym prawie przed półwieczem, w: *Miscellanea historico-archivistica*, t. 2, Warszawa 1987, s. 184.

⁶ Tenże, Środowisko historyczne Warszawy w okresie międzywojennym, w: *Nauka i szkolnictwo wyższe w Warszawie*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1987, s. 88-106; tenże, Nauki dające poznawać źródła historyczne w Uniwersytecie Warszawskim, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce*, red. M. Rokosz, Kraków 1995 [Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Varia 345], s. 29-33.

⁷ *Dzieje sztuki polskiej*, t. 1: *Sztuka przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, cz. 2, red. M. Walicki, Warszawa 1971.

skiego, jego praca magisterska o Karolu Wielkim. 15 października tego roku odbył się ślub Aleksandra Gieysztora z Ireną Czarnecką (1914-1999) – koleżanką ze studiów i z seminarium Marcelego Handelsmana w nieistniejącym dzisiaj kościele św. Apostołów Piotra i Pawła na Koszykach, czyli na rogu ulic Wspólnej i Emilii Plater w Warszawie. Nazajutrz po uroczystości państwo młodzi wyjechali do Paryża w ramach stypendium Funduszu Kultury Narodowej, otrzymanego przez Aleksandra. Gieysztor odbył tam roczny kurs w *École des Chartes* – francuskiej szkole archiwalnej, w której wcześniej studiowali obaj jego mistrzowie uniwersyteccy: M. Handelsman i S. Kętrzyński, uczęszczał także do *École Pratique des Hautes Études*, gdzie konsultował z francuskim uczonym Louis Halphenem koncepcję swojej pracy doktorskiej o bulli Sergiusza IV.

Pobyt młodego Gieysztora we Francji został przerwany przed czasem ze względu na zbliżającą się wojnę. Wezwany przez polskie władze wojskowe na ćwiczenia rezerwy, zgłosił się 8 sierpnia 1939 r. do wojska. Wybuch wojny 1 września zastał go we wsi Motycz koło Lublina w 8. Pułku Piechoty Legionów. Wziął udział w bitwie pod Iłżą 8 września, natomiast 23 września został lekko ranny w starciu z Rosjanami na Lubelszczyźnie i wzięty do niewoli. Pod osłoną nocy wydostał się z niej z kolegą szkolnym. Po pobycie w cofających się polskich oddziałach, rozbrojonych przez Rosjan, przedostał do Warszawy 12 października 1939 r.⁸ Podczas okupacji niecały rok pracował w Archiwum Głównym, jak również porządkował szczątki prywatnej biblioteki Przezdzieckich⁹.

Do pracy konspiracyjnej przystąpił 7 kwietnia 1940 r. Wprowadził go do niej Tadeusz Manteuffel – historyk mediewista i uczeń Marcelego Handelsmana, który już w czasach studiów wywierał duży wpływ na młodego Gieysztora. Po wojnie A. Gieysztor był jednym z najbliższych współpracowników T. Manteuffla, który stanowił dla niego największy autorytet moralny – świadczy o tym ich korespondencja¹⁰. Podczas wojny Gieysztor pracował w Wydziale Informacji Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK (początkowo Związku Walki Zbrojnej), mając za szefa Jerzego Makowieckiego. Podczas działalności konspiracyjnej używał różnych pseudonimów, na ogół związanych z genealogią swojej rodziny, a mianowicie: Borodicz, Walda, Lissowski, Olicki.

Nie zaniedbywał jednak pracy naukowej. We wrześniu 1942 r. obronił pracę doktorską o rzekomej bulli Sergiusza IV, do której kwerendę przeprowadził podczas przedwojennego pobytu na stypendium we Francji. Promotorem był tym razem Stanisław Kętrzyński, a recenzentem Marceli Handelsman. Egzamin doktorski odbył się w prywatnym mieszkaniu S. Kętrzyńskiego przy Tamce. Przewodniczył w nim przedwojenny dziekan Wydziału Humanistycznego UW Stanisław Wędkiewicz. Wcześniej zdał A. Gieysztor komisyjny egzamin z przedmiotu pobocznego – historii ustroju Polski, z którego egzaminował go Józef Rafacz. Na pro-

⁸ Zob. R. Jarocki, *Zrozumieć innych*, s. 14-22; tenże, *Opowieść*, s. 73-76.

⁹ Tenże, *Opowieść*, s. 87 n.

¹⁰ Zob. listy Gieysztora do Manteuffla w spuściznie T. Manteuffla: Archiwum PAN, Warszawa, sygn. III-192 i listy Manteuffla do Gieysztora w spuściznie A. Gieysztora, tamże, sygn. III-352.

mocję doktorską przyszło młodemu Gieysztorowi poczekać do 28 lipca 1945 r., kiedy odbyła się pierwsza powojenna promocja doktorska na Uniwersytecie Warszawskim w pozbawionej szyb Sali Kolumnowej Gmachu Pomuzealnego (czyli od 1938 r. siedzibie Instytutu Historycznego UW), na której ścianach widniał pozostawiony przez Niemców napis: *Wir kapitulieren nie!* Po doktoracie zatrudniono Aleksandra Gieysztorę w 1943 r. jako wykładowcę na tajnej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Zajęcia m.in. dla żołnierzy Batalionów Chłopskich odbywały się w kantorze fabryki metalowej na rogu ulic Towarowej i Srebrnej. Dla słuchaczy tej uczelni powstał skrypt nauk pomocniczych historii. Jego egzemplarz zachował przed zniszczeniem ojciec autora, który go ukrył w skrytce piwnicy domu przy ul. Wilczej 8, gdzie na pierwszym piętrze, pod numerem 20, mieszkali rodzice Aleksandra, gdzie zamieszkał on z całą rodziną po wojnie i gdzie mieszkał do końca swych dni. Skrypt ten zatytułowany *Zarys nauk pomocniczych historii* był przez długie lata głównym podręcznikiem akademickim z tej tematyki.

W połowie 1944 r., po skrytobójczej śmierci Jerzego Makowieckiego i jego żony, 13 czerwca A. Gieysztor został kierownikiem Wydziału Informacji BIP. W tym samym dniu zginął, również zamordowany, doc. Ludwik Widerszał – jego starszy kolega z Instytutu Historycznego i pracy w BIP. Podczas powstania warszawskiego A. Gieysztor był sekretarzem szefa VI Oddziału Sztabu AK, płk. Jana Rzepeckiego. Za udział w powstaniu warszawskim odznaczono go Krzyżem Powstańczym, Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami oraz orderem Virtuti Militari V kl.

Dnia 5 października 1944 r., po kapitulacji powstania, poszedł do niewoli, przebywając kolejno w obozie w Lamsdorf (Łambinowicach) na Opolszczyźnie, a następnie w obozach jenieckich w Gross Born, Sandbostel i Bad Schwartau koło Lubeki. W niewoli napisał wraz ze Stanisławem Płoskim pierwsze opracowanie historyczne o powstaniu warszawskim. Tekst ten przyniesiony przez Gieysztorę do Polski dopiero w drugim wydaniu z 1994 r. został opublikowany legalnie, po pierwszym wydaniu w tzw. drugim obiegu¹¹. 2 maja 1945 obóz w Bad Schwartau wyzwoliła armia marszałka Montgomery'ego. Wraz z Witoldem Kulą i Janem Dobraczyńskim Gieysztor wrócił do Warszawy 28 maja i w mieszkaniu przy ul. Wilczej 8 zastał swoich rodziców. Żona z synem Andrzejem (urodzonym w 1941 r.) przebywała wtedy w Zakopanem.

1 lipca 1945 r. A. Gieysztor podjął pracę w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków – w Państwowym Instytucie Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków z siedzibą w Muzeum Narodowym. 1 października 1945 r. został adiunktem w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, zaangażowany przez Tadeusza Manteuffla. W pierwszych latach powojennych prowadził również wykłady na Uniwersytecie Łódzkim. Równocześnie podjął działalność konspiracyjną

¹¹ A. Gieysztor, S. Płoski, Powstanie warszawskie, w: Powstanie warszawskie 1 sierpnia – 2 października 1944. Służby w walce, red. R. Śreniawa-Szypioński, Warszawa 1994, s. 209-235 (wyd. 1 w drugim obiegu: Powstanie warszawskie. Biuro Informacji i Propagandy KG AK, Oficyna Wydawnicza signum, Warszawa 1981, ss. 31).

w organizacji „Wolność i Niezawisłość” pod wpływem dawnego przełożonego, Jana Rzepeckiego, który jednak jesienią tego roku został aresztowany i wezwał swoich współpracowników do ujawnienia się władzom. A. Gieysztor skorzystał z tej drogi i z ogłoszonej w 1945 r. amnestii. Do pełnego zaangażowania w pracę organiczną przy odbudowywanym Uniwersytecie Warszawskim nakłaniał Gieysztora Tadeusz Manteuffel. O wybraniu tej drogi przez samego A. Gieysztorą tuż po wojnie świadczy decyzja powrotu do kraju, podjęta po oswobodzeniu z niewoli niemieckiej, przejściowe zaś wpłacanie w konspirację wynikało z lojalności wobec środowiska, w którym znajdował się w czasach wojny.

W 1946 r. Aleksander Gieysztor złożył pracę habilitacyjną na temat skarbowości monarchii piastowskiej, opartą na zebranych przed wojną w Archiwum Głównym materiałach źródłowych. Fragmentem tej pracy jest artykuł o daninach łowieckich w Polsce średniowiecznej¹². W 1946 r. był pełnomocnikiem rządu polskiego w sprawie przejścia od władz radzieckich zbiorów lwowskiego Ossolineum celem przekazania ich do Wrocławia¹³. W 1947 r. mianowano go docentem w Instytucie Historycznym UW. W 1948 r. wyszła drukiem jego praca doktorska – w pełnym kształcie po polsku¹⁴ i w skrócie po angielsku¹⁵, jak również trzecie, ostateczne wydanie *Zarysu nauk pomocniczych historii*¹⁶. 24 marca 1949 r. Aleksander Gieysztor został profesorem nadzwyczajnym. W latach 1947-1953 sprawował funkcję sekretarza generalnego Polskiego Towarzystwa Historycznego, natomiast w latach 1948-1950 – sekretarza generalnego Związku Historyków Sztuki i Kultury. W 1950 r. został członkiem korespondentem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Od roku akademickiego 1950/1951 do 1952/1953 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Historycznego UW.

Lata 1949-1952 to okres działalności Aleksandra Gieysztorą na czele trójosobowego Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego; poza nim w Kierownictwie znaleźli się Kazimierz Majewski i Zdzisław Rajewski. Z naukowego punktu widzenia działalność tego zespołu była bardzo ważna – ze względu na szeroko zakrojone badania archeologiczne, program edycji źródeł pisanych oraz wypracowanie modelu pracy zespołowej i interdyscyplinarnej. Była też wysoko ceniona przez władze od strony propagandowej – jako widomy znak dla społeczeństwa zaangażowania się władz w temat ważny dla budowy tożsamości narodowej oraz jako pokazanie zaangażowania się inteligencji w badania popie-

¹² A. Gieysztor, Owies w daninach łowieckich w Polsce średniowiecznej, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 11, 1963, nr 2, s. 213-234.

¹³ M. Matwijów, Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948, Wrocław 1996, s. 98-100, 272-274. Wiadomość o tej stronie działalności A. Gieysztorą przekazał mi dr Piotr Węcowski, za co mu serdecznie dziękuję.

¹⁴ A. Gieysztor, *Ze studiów nad genezą wypraw krzyżowych*. Encyklika Sergiusza IV (1009-1012), Warszawa 1948.

¹⁵ Tenże, *The Genesis of the Crusades: the Encyclical of Sergius IV (1009-1012)*, *Mediaevalia et Humanistica* 5, 1948, s. 3-23; 6, 1950, s. 3-10. O polskim i międzynarodowym oddźwięku tej pracy świadczy liczba recenzji, zob. Bibliografia prac Aleksandra Gieysztorą za lata 1935-1975, s. 12 n.

¹⁶ Zob. niżej przyp. 35.

rane przez władze i obiektywnie przyczyniające się do integracji ziem północnych i zachodnich nowej Polski. Dla samego Aleksandra Gieysztora badania tego typu prowadziły do zdobycia kwalifikacji dodatkowych w archeologii – bliskiej historykom dziedzinie wiedzy, natomiast kierownicza rola w tym programie badawczym uczyła kierowania dużym zespołem ludzkim, kształcąc wrodzone predyspozycje przywódcze, i zwracała uwagę środowiska na młodego badacza. Poza tym chroniła przed represjami za przeszłość okupacyjną w Armii Krajowej. Dla nowej władzy postawa koniecznego kompromisu w odbudowie z gruzów kraju i nauki polskiej ze strony takich ludzi, jak T. Manteuffel, A. Gieysztor, S. Herbst, wyrażona przez dwóch pierwszych również podczas konferencji metodologicznej w Otwocku w dniach 28 grudnia 1951 – 12 stycznia 1952¹⁷, była swoistą legitymacją ze strony społeczeństwa. Sam A. Gieysztor po latach sądził, że właśnie prowadzenie badań millenijnych, do których był przygotowany jak nikt inny i przekonany co do ich potrzeby, uchroniło go przed więzieniem w latach stalinowskich¹⁸.

Po zakończeniu działalności Kierownictwa Badań jego funkcje przejmuje Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, którego A. Gieysztor był współorganizatorem i wicedyrektorem ds. naukowych w latach 1953-1955. Aż do 1968 r. zaś – redaktorem naczelnym organu IHKM, „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”. W latach 1958-1968 był wraz z Witoldem Henslem i Kazimierzem Majewskim redaktorem czasopisma „Archaeologia Polona”. W 1953 r. został kierownikiem Zakładu Nauk Pomocniczych Historii przy Katedrze Historii Polski Feudalnej na Wydziale Historycznym UW, w 1955 r. zaś, po objęciu w 1953 r. przez Tadeusza Manteuffla stanowiska dyrektora nowopowstałego Instytutu Historii PAN, został Aleksander Gieysztor dyrektorem Instytutu Historycznego UW. Funkcję tę sprawował do września 1975 r. W 1960 r. został profesorem zwyczajnym. Na fali tzw. odwilży w latach 1956-1959 pełnił funkcję prorektora Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1953-1968 był wicedyrektorem Instytutu Historii PAN i kierował tam Pracownią Edytorską Źródeł Średniowiecznych. Geneza tej pracowni łączy się z pracami Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego, po powstaniu IHKM przez pewien czas działała w ramach tego Instytutu, a następnie została przeniesiona do IH PAN.

W 1955 r. po raz pierwszy po wojnie historycy polscy biorą udział w Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych – jest to kongres w Rzymie. Gieysztor wygłasza na nim referat o początkach państwa polskiego¹⁹. W kolejnych latach staje się członkiem różnych komisji i stowarzyszeń (paleograficznej, zgromadzeń

¹⁷ Zob. komunikat A. Gieysztor, *Periodyzacja dziejów polskich do wieku XIII na podstawie badań historycznych i archeologicznych*, w: *Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich w Otwocku*, t. 1, Warszawa 1953, s. 228-243.

¹⁸ R. Jarocki, *Opowieść*, s. 171.

¹⁹ A. Gieysztor, *Les origines de l'État polonais*, w: *La Pologne au Xe Congrès International des Sciences Historiques à Rome*, Warszawa 1955, s. 55-81; tenże, K. Tymieniecki, *Les origines de la société et de l'État polonais*, w: *Riassunti delle comunicazioni. Comitato Internazionale di Scienze Storiche X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Roma 4-11 settembre 1955, t. 7, Firenze 1955, s. 70-73.

stanowych, historii miast) przy Międzynarodowym Komitecie Nauk Historycznych (*Comité international des sciences historiques* – CISH), w 1965 r. podczas obrad kongresu we Wiedniu – członkiem Biura (Zarządu) CISH; na kongresie w San Francisco w 1975 r. – wiceprzewodniczącym CISH, by na kolejnym kongresie, w Bukareszcie w 1980 r., zostać jego przewodniczącym na pięcioletnią kadencję, czyli do kongresu w Stuttgarcie w 1985 r. Następnie Gieysztor został dożywotnim honorowym członkiem Zarządu.

W 1957 r. wyszedł pierwszy tom nowego czasopisma – „Studiów Źródłoznawczych. Commentationes”, rocznika IH PAN poświęconego naukom pomocniczym historii oraz źródłoznawstwu polskiemu i powszechnemu, przygotowany w latach 1953-1955 przez Aleksandra Gieysztora, Gerarda Labudę i Brygidę Kürbis. Zespół w tym składzie, z pewnymi niemającymi większego wpływu zmianami personalnymi, przetrwał do roku 1998 r. Wiadomo było, że jest to pismo redagowane przez reprezentantów dwóch środowisk mediewistycznych: poznańskiego i warszawskiego, na którego koncepcji i charakterze odcisnęła się osobowość dwóch wielkich twórców: Labudy i Gieysztora. W „Studiach Źródłoznawczych” nie tylko publikowano od czasu do czasu artykuły zagranicznych autorów, ale przede wszystkim recenzowano lub przynajmniej odnotowywano w zapiskach wszystko to, co ciekawego ukazało się na świecie z tej dziedziny. Było więc to jedno z tych „okien na świat” w czasach PRL. Po wygnaniu w końcu lat czterdziestych nauk pomocniczych historii na jakiś czas z programów polskich uniwersytetów, to czasopismo – wraz z planem wydawania podręczników nauk pomocniczych historii przez Instytut Historii PAN – służyło odrobieniu straconego czasu i odnowieniu warsztatu historyka. Na przełomie 1968/1969 r. parę miesięcy spędził A. Gieysztor w Oksfordzie, w *All Souls College*, pracując nad *Zarysem dziejów pisma łacińskiego* w warunkach bibliotecznych, jak sam podkreślił, bliskich doskonałości²⁰.

W 1964 r. A. Gieysztor podpisał tzw. list 34, czyli list 34 sygnatariuszy intelektualistów: pisarzy i uczonych, przeciwko ograniczeniom w przydziale papieru na druk książek i czasopism oraz zaostreniu cenzury. Inicjator tego listu, Antoni Słonimski, złożył go w kancelarii premiera Józefa Cyrankiewicza 14 marca. List wywołał duży oddźwięk wśród intelektualistów Wielkiej Brytanii, Włoch i USA. Sprawa została nagłośniona przez Radio Wolna Europa. Na skutek kampanii partyjno-rządowej prowadzonej przeciwko sygnatariuszom listu, dziesięciu z nich – wyłącznie profesorów, a wśród nich A. Gieysztor – przesłało do „The Times” kolejny list, zaprzeczający represjom i dyskredytujący Radio Wolna Europa. Wśród pobudek tego „pójścia do Canossy” ze strony Gieysztora i innych profesorów wymieniał się obawę przed uniemożliwieniem przez władze kontaktów z nauką zachodnią poprzez zakaz wyjazdów na Zachód nie tylko dla sygnatariuszy, ale dla pracowników kierowanych przez nich placówek naukowych. W samym profesorze pozostało poczucie dyskomfortu moralnego²¹.

²⁰ A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973 (wyd. 2: 2009), s. 20.

²¹ R. Jarocki, *Opowieść*, s. 238 n.

Rok 1971 r. – dzięki decyzji o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, powziętej po odsunięciu od władzy głównego jej przeciwnika, Władysława Gomułki, i powołaniu Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego (OKOZK) – wyznacza nowy rozdział w życiu i twórczości Aleksandra Gieysztora. W sprawę odbudowy Zamku zaangażował się od samego początku, czyli od 1949 r., gdy pod kierunkiem prof. Stanisława Lorentza powstała nigdy niewydana monografia o Zamku: *Zamek Warszawski – dzieje budowy*²². Jednak w pełni mógł działać dopiero w ramach OKOZK, a zwłaszcza od 1973 r., kiedy powstało trójosobowe kuratorium zamkowe (Stanisław Lorentz, Jan Zachwatowicz, Aleksander Gieysztor), jak również kierując dwiema komisjami: Historyczno-Archeologiczną, a następnie Wnętrz Zamkowych. W styczniu 1977 r. zakończył się pierwszy etap odbudowy – ukończono wznoszenie bryły Zamku – i zaczynał następny – urządzenia wnętrza²³. 5 listopada 1979 r. powołano instytucję państwową pod nazwą „Zamek Królewski w Warszawie – Pomnik Historii i Kultury Narodowej”, co chroniło ten obiekt przed przeznaczeniem go na cele reprezentacyjne. Wkrótce potem (16 listopada) Stanisław Lorentz złożył wniosek o powołanie prof. Gieysztora na dyrektora Zamku. Nominacja ta, dokonana przez premiera, przyszła dopiero 14 lipca 1980 r.

Podczas jedenastoletniego „dyrektorowania” nadawał prof. Gieysztor charakter wystawom czasowym i innym wydarzeniom odbywającym się na Zamku. Z wystaw wszystkim zapadły w pamięci: *Rzeczpospolita w dobie Jana III* w 1983 r., *Prawa zasadnicze państwa polskiego* w 1984 r., *Polska Jagiellonów* w 1987 r. W czerwcu 1989 r. profesor sprowadził szczątki Stanisława Augusta z Wołczyna do Warszawy. Zamek dwukrotnie gościł Jana Pawła II – w 1987 i 1991 r.

Dyrektorem Zamku Królewskiego pozostał A. Gieysztor do 31 października 1991 r., kiedy funkcję tę objął prof. Andrzej Rottermund. Wycofanie się z kierowania Zamkiem było decyzją własną Aleksandra Gieysztora, który od dawna przygotowywał się do przekazania kierownictwa Zamku w ręce dotychczasowego zastępcy, ucznia prof. Lorentza. Przekazywanie dotychczas pełnionych funkcji swoim następcom, długo wcześniej do tego przygotowywanym, było stałą metodą działania prof. Gieysztora. Analogicznie postąpił z seminarium magisterskim w październiku 1990 r.²⁴, zostawiając sobie nadal prowadzenie seminarium doktorskiego, jak również w wypadku „Studiów Źródłoznawczych”, których redagowanie przekazał w 1998 r. dwójgu swoim uczniom²⁵. W Zamku pozostał jako przewodniczący Rady Naukowej i stale w nim był obecny, przenosząc się do małego gabinetu na lewo od wejścia do pomieszczeń administracyjnych i tam przyjmując wszystkich, w dalszym ciągu bardzo licznych, gości.

Dekada rządów na Zamku była dekadą brzemioną w wydarzenia polityczne. W sierpniu 1980 r. narodziła się na Pomorzu pierwsza „Solidarność”. Na fali tego

²² Por. A. Rottermund, Aleksander Gieysztor, s. 160.

²³ Zob. dalej, s. 46.

²⁴ Seminarium to prowadziłam wspólnie z prof. A. Gieysztorem w latach 1985-1990.

²⁵ Od 1998 do 2009 r. redagowaliśmy je wspólnie z prof. Stefanem K. Kuczyńskim, uzupełniając skład redakcji.

zrywu społeczno-narodowego 12 grudnia 1980 r. Aleksander Gieysztor został wybrany w pierwszym demokratycznym głosowaniu Zgromadzenia Ogólnego PAN prezesem Akademii na kadencję 1981-1983. Przypomnieć należy, że wcześniej władze komunistyczne wyraźnie blokowały mu wejście w poczet członków tego gremium. W 1971 r. został co prawda członkiem korespondentem PAN, ale dopiero w maju 1980 r., już w obliczu nadciągających przemian, wybrano go na członka rzeczywistego. W tym zapalnym okresie, 28 marca 1981 A. Gieysztor wraz z Klemensem Szaniawskim i Andrzejem Świączkiewiczem stworzył „Zespół Dobrych Usług”, podejmując się mediacji między społeczeństwem a władzami. Po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. A. Gieysztor podjął starania u władz o zwolnienie z internowania przynajmniej chorych intelektualistów i wydał dramatyczny apel do środowisk intelektualnych²⁶. W 1986 r. został członkiem 56-osobowej Rady Konsultacyjnej przy Przewodniczącym Rady Państwa – Wojciechu Jaruzelskim. Był jednym z dwóch przewodniczących podczas obrad Okrągłego Stołu (6 lutego – 5 kwietnia 1989). Jako przewodniczący strony rządowej został wybrany na tę funkcję ze względu na autorytet moralny i talenty mediacyjne, z pełną aprobatą strony solidarnościowej. Na lata 1990-1992 przypadła też jego druga kadencja prezesa PAN. Został nim wybrany większością 185 głosów na 206 obecnych, w ponowionych, styczniowych wyborach po nieudanych wyborach grudniowych 1990 r., w których kandydat na prezesa nie uzyskał wymaganej większości głosów.

Podczas trwania intensywnych prac nad odbudową Zamku Królewskiego, a potem w czasie pełnienia funkcji prezesa PAN A. Gieysztor nie zaniedbywał spraw naukowych. Na ten okres przypadają prace nad mitologią słowiańską na tle porównawczym, wymagające kwerend bibliotecznych, które odbył w Stanach Zjednoczonych, w Harvardzie w latach 1977-1978 i Dumbarton Oaks w latach 1985 i 1987. W ostatnim dziesięcioleciu swego życia odbył też podróże do kolebki swojego rodu – dwukrotnie, w latach 1992 i 1994, odwiedził podczas pobytu na Litwie Gieysztory Małe i Gieysztory Wielkie.

Wyrazem międzynarodowego uznania, jakim cieszył się Aleksander Gieysztor, były doktoraty *honoris causa* zagranicznych uczelni, członkostwo różnych akademii i stowarzyszeń oraz wysokie odznaczenia. Otrzymał sześć doktoratów *honoris causa* zagranicznych uczelni w Aix-en-Provence (1960 r.), Bordeaux (1961 r.), Budapeszcie (1975 r.), Paryżu na Sorbonie (1976 r.), Moskwie (1980 r.), Oksfordzie (1984 r.) oraz trzy uniwersytetów krajowych: Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1990 r.), Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1996 r.), KUL w Lublinie (1997 r.) – wszystkie, jak widać, nadano mu po 1989 r., w wolnej Polsce. 28 maja 1996 r. został odnowiony jego doktorat na Uniwersytecie Warszawskim²⁷, a po tej ceremonii w dniach 29-31 maja odbyła się konferencja

²⁶ A. Micewski (Ludzie i opcje. 53 sylwetki sceny politycznej, Warszawa 1993, s. 202-205) opisuje, jak 13 grudnia rano A. Gieysztor szukał przez niego kontaktu z władzami kościelnymi w celu zwolnienia z internowania chorych uczonych.

²⁷ Promotorem był prof. Juliusz Bardach, dziekanem Wydziału Historycznego UW prof. Andrzej Garlicki, zaś rektorem prof. Włodzimierz Siwiński.

naukowa mu dedykowana, zatytułowana *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*²⁸. Konferencja ta była trzecim jubileuszem Aleksandra Gieysztora na Uniwersytecie Warszawskim, poprzednie miały miejsce w latach 1976²⁹ i 1986³⁰ – ten ostatni na UW i w Zamku Królewskim w Warszawie. Obchodzono też mniejszy jubileusz – na 75-lecie urodzin profesora w 1991 r. w Towarzystwie Naukowym Warszawskim, do którego Aleksander Gieysztor zawsze odnosił się z wielkim sentymentem, sprawując przez dwie kadencje w latach 1986-1991 funkcję prezesa. W latach 1980-1991 przewodniczył Polskiemu Narodowemu Komitetowi Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM). W 1989 r. został członkiem odrodzonej Polskiej Akademii Umiejętności.

W 1968 r. Aleksander Gieysztor został członkiem Amerykańskiej Akademii Mediewistycznej (*Medieval Academy of America*). Od 1972 r. należał do Królewskiej Belgijskiej Akademii Nauk, Literatury i Sztuk Pięknych (*Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*), od 1976 r. do Belgijskiej Akademii Królewskiej (*Académie Royal de Belgique*), od 1979 r. do Królewskiego Towarzystwa Historycznego (*Royal Historical Society*), od 1980 r. do Akademii Sztuki i Literatury (*Académie des Arts et des Belles Lettres*). W 1982 r. został członkiem zagranicznym szwedzkiej Królewskiej Akademii Literatury, Historii i Nauk Antycznych (*Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*), w 1985 r. – Akademii Brytyjskiej (*British Academy*).

Oprócz odznaczeń wojennych otrzymał m.in. Krzyż Kawalerski Polonia Restituta (1957 r.), Komandorski (1975 r.), Komandorski z Gwiazdą (1993 r.), Sztandar Pracy I Klasy (1977 r.), Medal Komisji Edukacji Narodowej (1980 r.), nagrodę Homo Varsoviensis (1989 r.), honorowe Obywatelstwo Warszawy (1992 r.), Order Orła Białego (3 maja 1994 r.) i Legię Honorową (1961 r.). Był komandorem Orderu Zasługi Republiki Włoskiej w 1975 r. Otrzymał dwukrotnie nagrodę „Europa Nostra” w latach 1985 i 1995, „Targa Europea” w 1987 r. oraz Wielki Krzyż Zasługi Orderu Zasługi Republiki Federalnej Niemiec w 1988 r.

Chcąc wskazać najbardziej charakterystyczne cechy Aleksandra Gieysztora jako uczonego i nauczyciela akademickiego, jak sam siebie lubił nazywać, oraz cechy jego umysłu i charakteru, należałoby podkreślić wszechstronność i szerokość jego zainteresowań, wspinałą pamięć ludzi, zdarzeń i rzeczy oraz doskonałą orientację topograficzną. Ludziom, z którymi się stykał i w życiu, i w źródłach historycznych, przyglądał się z nadzwyczajną ciekawością i zrozumieniem. Mówił, że tolerancja nie oznacza tolerowania innych, tylko uznanie ich prawa do odmiennych poglądów. Łatwo nawiązywał kontakty, chociaż twierdził, że ta łatwość nie jest wrodzona, ale nabyta. Zawsze więcej słuchał i patrzył niż mówił, a ludzie

²⁸ Materiały opublikowane w książce pod tym samym tytułem: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski i in., Warszawa 1997.

²⁹ Księga pamiątkowa: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976.

³⁰ Księga pamiątkowa: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991.

otwierali się chętnie przed nim bez wypytywania, a może właśnie dlatego, że nie wypytywał. Czuli, że w momencie rozmowy z nim są dla niego najważniejsi. Dyskrecja i brak wylewności uczyniła z niego w czasach wojny wytrawnego konspiratora, a w trudnych czasach PRL człowieka, któremu można było powierzyć tajemnice. Śmiał się, że pełni rolę konfesjonału, i dobrze wiedział, że ludzie szukają kogoś, kto ich wysłucha, bowiem sami znajdują radę na swoje kłopoty w trakcie formułowania myśli przy chłonnym słuchaczu. O sprawowaniu funkcji dyrektora Instytutu Historycznego UW mówił, że panuje, ale nie rządzi. Jednak jego wpływ na ludzi był wielki, ponieważ cieszył się autorytetem opartym na wiedzy, umiejętności utrzymywania pewnego dystansu do otoczenia i przestrzeganiu prostych zasad zwykłej przyzwoitości. Na Zamku jego władza była dużo szersza i dotyczyła koncepcji pracy, jak również spraw personalnych. W stanie wojennym Zamek dał schronienie garstce ludzi skądinąd wyrzuconych. Zawsze trudno mu przychodziło zwolnienie kogokolwiek, a jego zbyt miękkie serce, a może niechęć do rozwiązań radykalnych, z natury niemiłych, były wykorzystywane.

Postronnym obserwatorom wydawało się, że A. Gieysztor nigdy i niczym się nie denerwuje, co nie było prawdą. Był jednak introwertykiem, pilnie strzegł swej prywatności i nie okazywał złych emocji, nie pozwalając innym na satysfakcję, że wyprowadzili go z równowagi. Nie był wylewny, a ci, którzy przeprowadzali z nim wywiad, dziwili się raczej, że tak wiele zechciał im powiedzieć. Uczniowie jego wiedzieli, że do każdego z nich podchodził w indywidualnych sposób, a limit poruszanych z każdym z nich tematów wyznaczała ich własna dojrzałość. Masońcem nie był, o czym wiem od niego samego; również wobec Roberta Jarockiego zdementował te plotki³¹.

W zakresie prac badawczych, rozumienia przeszłości lub refleksji nad współczesnością, którą obserwował równie pilnie i z zainteresowaniem jak przeszłość, uderzała zdolność syntezy z ułamków wiadomości, informacji źródłowych i wytrwale poszukiwanie tych elementów rzeczywistości, których mu brakowało do pełnego jej obrazu. Tę zdolność można było obserwować podczas prowadzonych przez niego seminariów historycznych. W przedstawianych referatach swoich uczniów i gości A. Gieysztor umiał pokazać referentowi i słuchaczom sens podejmowanych przez referenta badań i znaleźć wiele miejsc, które należałoby spenetrować dla dogłębnego wyjaśnienia sprawy. Ocen referatów programowo unikał, nie budząc wśród seminarzystów ducha rywalizacji. Szczęśliwym był ten referent lub autor świeżo napisanej rozprawy doktorskiej lub habilitacyjnej, któremu powtórzono pochwałę profesora na temat jego pracy, wygłoszoną w jakimś innym gronie. Sam uczony miał świadomość, że jest skąpy w pochwałach, i mówił delikwentowi na pocieszenie, że chwali głównie wtedy, kiedy widzi, że kogoś trzeba zachęcić do dalszej pracy, która wydaje mu się ponad siły. Bo też rzeczywiście był wymagający i na ogół znajdował wiele wątków, które należałoby dalej

³¹ R. Jarocki, *Opowieść*, s. 234-239.

pociągnąć, dogłębniej przeanalizować. Początkowo sam wymyślał tematy prac magisterskich i doktorskich, kierując się lukami historiograficznymi, potem oczekiwał więcej inicjatywy od magistrantów lub doktorantów, modyfikując temat przez nich zaproponowany³². Tak czy inaczej, w tematach prac uczniów A. Gieysztora łatwo dostrzec fale zainteresowań mistrza. Nie bez przyczyny ostatni wychowankowie – ci z czasów powstawania *Mitologii Słowian* – zajmowali się początkowo antropologią kulturową. Po śmierci swego przyjaciela, prof. Stanisława Herbsta (zmarł w 1973 r.), zaopiekował się tymi jego seminarzystami, którzy opracowywali tematy z historii Armii Krajowej. Uczęszczali nań wyłącznie kombatancki – seminarium skończyło się wraz ze śmiercią Halszki Szoldrskiej (ps. Wanda) w 1992 r.

Seminaria A. Gieysztora były ciekawe i miłe. Nigdy się nie zdarzyło, aby magistranci lub doktoranci rozeszli się, chociaż minął przepisowy kwadrans oczekiwania; pamiętam też różne konferencje, które zaczynały się dopiero wtedy, gdy wśród gości zjawiał się profesor. W każdym zgromadzeniu, również międzynarodowym, był tym, który skupiał na sobie powszechną uwagę, a wokół siebie ludzi, tym, którego opinie i powiedzenia powtarzano.

Mimo zaawansowanego wieku zachował Aleksander Gieysztor prawie do końca (do choroby śmiertelnej) pełną sprawność intelektualną, w tym wspaniałą pamięć, oraz sprawność fizyczną. Biorąc na swe barki ogromne obowiązki rodzinne, spowodowane w ostatnich dziesięciu latach chorobą żony i samodzielną opieką nad nią w domu, co wymagało przyuczenia się do wszystkich obowiązków domowych, nie okazywał, jak wiele to go kosztuje. Wytchnienie dawały mu krótkie, kilkudniowe wyjazdy na konferencje, na których wygłaszał referaty. Możliwe to było w ostatnim dziesięcioleciu dzięki przejmowaniu wtedy opieki nad żoną przez ich córkę Ewę. Głęboko w sercu ukrywał żalobę po tragicznej śmierci syna Andrzeja w wypadku samochodowym 29 września 1989 r. – jednego z głównych powodów załamania się zdrowia żony. Przyczyną śmierci A. Gieysztora był rozległy wylew krwi do mózgu 17 sierpnia 1998 r., bezpośrednio po powrocie z urlopu w Turcji. Należy sprostować mylną opinię, jakoby już wcześniej poważnie chorował i z tego powodu udał się na badania do Rzymu w maju 1998 r. Profesor pojechał tam na badania, ale nie lekarskie, lecz naukowe, z czego się widocznie cieszył. Wylew spowodował paraliż prawostronny i utratę mowy. Ze swojego stanu zdawał sobie doskonale sprawę, tym bardziej, że jego ojciec umierał w taki sam sposób. Zmarł dnia 9 lutego 1999 r. w szpitalu przy ul. Emilii Plater. Po nabożeństwie żałobnym w kościele SS. Wizytek w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu został pochowany dnia 16 lutego na starych Powązkach w kwaterze 131, w grobie swych rodziców, gdzie wkrótce, po śmierci 26 maja tego roku, spoczęła również jego żona. Pozostawił córkę Ewę i wnuki po synu Andrzeju: Joannę i Tomasza.

³² Zob. *Nauka jako służba*, s. 128 n., gdzie pisze o swobodzie zostawianej magistrantom, która wcześniej nie była taka wyraźna.

Cechą najbardziej uderzającą w twórczości naukowej Aleksandra Gieysztor jest różnorodność tematów i duża rozpiętość chronologiczna. Interesowała go najbardziej historia szeroko rozumianej kultury, z wątkiem ideologii władzy na czele; religijność jako zjawisko społeczne, w tym recepcja chrześcijaństwa w średnio-wiecznej Europie Środkowej i trwanie starych pogańskich wierzeń, których zasób zrekonstruował; nauki pomocnicze historii z paleografią w pierwszym rzędzie; nie interesowała go zaś nigdy wydarzeniowa historia polityczna. Jednak nie ulega wątpliwości, że wiele znaczył w dziejach politycznych swoich czasów, choć politykę uprawiał czynnie tylko w jednym okresie swego życia – podczas drugiej wojny światowej.

Okres przedwojennych studiów (1933-1937) zaowocował pierwszymi jego pracami drukowanymi: magisterską o władzy Karola Wielkiego w opinii współczesnych³³ i doktorską o rzekomej bulli Sergiusza IV³⁴. Podczas gdy pierwsza powstała jako wynik magisterskiego seminarium karolińskiego Marcellego Handelsmana, to promotorem drugiej był Stanisław Kętrzyński, choć w rzeczywistości patronowali jej obaj mistrzowie uniwersyteccy młodego Gieysztor. Pierwsza – oprócz wybitnej jednostki, Karola Wielkiego – miała również bohatera zbiorowego – elitę intelektualną dworu tego władcy. Druga należy do kilku gatunków pisarstwa historycznego jednocześnie. Z jednej strony jest to praca źródłoznawcza, w której autor zajmuje się jedenastowiecznym przekazem bulli papieskiej, udowadniając, że mamy do czynienia jedynie z rzekomym oryginałem bulli Sergiusza IV, a w rzeczywistości z produktem klasztoru kluniackiego, prawdopodobnie w Moissac, a z drugiej – okazuje się rozprawą o ideologii krucjatowej, ponieważ autor przedstawia bullę jako utwór spreparowany – propagujący krucjatę ogłoszoną przez Urbana II w 1095 r. na synodzie w Clermont. Autor posłużył się argumentami paleograficznymi, językowymi, a na podstawie treści ideologicznych dowiódł, że tekst ten odpowiada jedynie okresowi przygotowań do pierwszej krucjaty, nie zaś czasom rzekomego wystawcy, papieża Sergiusza IV, żyjącego przeszło 70 lat wcześniej.

Lata wojenne zaowocowały również podręcznikiem nauk pomocniczych historii, który w swym trzecim, powojennym wydaniu, rozszerzonym przy współudziale prof. Stanisława Herbsta, stał się jednym z niewielu liczących się polskich podręczników „nauk dających poznawać źródła historyczne”, aby posłużyć się określeniem Lelewela³⁵. Na głęboką wiedzę Aleksandra Gieysztor w tym zakresie złożyły się różne czynniki: wpływ przedwojennych mistrzów uniwersyteckich, i to nie tylko S. Kętrzyńskiego – znawcy dyplomatyki i autora niezastąpionego pod-

³³ A. Gieysztor, *Władza Karola Wielkiego w opinii współczesnej*, Warszawa 1938 [Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 21, z. 2].

³⁴ Tenże, *Ze studiów nad genezą*, zob. wyżej przyp. 14 i 15.

³⁵ Tenże, *Zarys nauk pomocniczych historii*, t. 1-2, wyd. 3 rozszerzone przy współudziale S. Herbsta: Warszawa 1948.

ręcznika³⁶, ale także M. Handelsmana – wydawcy średniowiecznych źródeł³⁷; praca podczas studiów uniwersyteckich w Archiwum Głównym w Warszawie i ukończenie paryskiej *École des Chartes*, którą wcześniej przeszli obaj jego profesorowie.

Spośród nauk pomocniczych najsilniej reprezentowana jest w twórczości A. Gieysztor paleografia. Oba zainteresowania – i epoką karolińską, i paleografią – łączy wczesne studium o karolińskiej reformie pisma³⁸. Profesor wziął na siebie napisanie uniwersyteckiego podręcznika paleografii w ramach układanego wraz z Tadeuszem Manteufflem na początku lat pięćdziesiątych planu wydania serii podręczników IH PAN pod nazwą *Nauki pomocnicze historii*. Realizacja tego zadania mocno się opóźniła i dopiero pobyt A. Gieysztor w oksfordzkim *All Souls College* w latach 1968-1969 zaowocował wydaniem w 1973 r. podręcznika³⁹. Jasne jest, że przy koncepcji, jaką autor przyjął, napisanie jej bez wielomiesięcznej kwerendy w dobrze zaopatrzonej bibliotece zagranicznej byłoby niemożliwe. *Zarys dziejów pisma łacińskiego* A. Gieysztor jest bowiem *par excellence* podręcznikiem paleografii powszechnej, którego autor obejmuje swym zainteresowaniem całą Europę z jej centrum kulturotwórczym we Francji, Anglii, Niemczech i Włoszech. W przeciwieństwie do innych podręczników tej serii, mających za przedmiot polską chronologię, polską sfragistykę i polską genealogię, ten ma ambicje szersze i doskonale wytrzymuje porównanie z zagranicznymi podręcznikami paleografii Giulio Battellego, Jacques'a Stiennona i Bernharda Bischoffa. Przewyższa je zaś szerokością zakresu chronologicznego – od starożytności po XX w., chociaż z największym naciskiem na średniowiecze – jak również traktowaniem pisma jako jednego ze składników kultury danej epoki, pokazując związki jego formy ze sztuką danej epoki⁴⁰.

Ze względu na swoje zainteresowania symbolami władzy czerpał A. Gieysztor obficie ze źródeł heraldycznych, sfragistycznych i wszelkich wyobrażeń ikonograficznych. Do studiów w zakresie nauk pomocniczych kierował również swych uczniów. Tu należy wspomnieć o inspiracji profesora dla prac dyplomatycznych Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej, pamiętając, że w tym samym kierunku prowadziła ją praca w Archiwum Głównym Akt Dawnych⁴¹. Do nurtu dyplomatycznego należy również monografia Ewy Suchodolskiej o kancelariach mazowieckich⁴². Kierunkiem sfragistyczno-heraldycznym zainteresował profesor innego swojego ucznia – późniejszego znakomitego znawcę nauk pomocniczych, Stefana Krzysztofa

³⁶ S. Kętrzyński, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, t. 1, Warszawa 1934.

³⁷ Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie, t. 1, wyd. M. Handelsman, Warszawa 1920.

³⁸ A. Gieysztor, *Problem karolińskiej reformy pisma*, *Archeologia* 5, 1952-1953 (1955), s. 155-177.

³⁹ Tenże, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, zob. wyżej przyp. 20.

⁴⁰ Nauczenie go takiego sposobu patrzenia na pismo przypisał autor Alainowi de Boüard – wielkiemu uczonemu francuskiemu, którego spotkał przed wojną w *École de Chartes*. Por. A. Gieysztor, *Zarys dziejów*, s. 20.

⁴¹ Myślę tu głównie o dwóch pracach: I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447-1506*, Wrocław i in. 1967; też, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370-1444*, Warszawa 1977.

⁴² E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248-1345. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1977.

Kuczyńskiego⁴³, autora m.in. artykułu o wkładzie A. Gieysztor w rozwój tych nauk⁴⁴.

Najważniejszym po wojnie nurtem pracy Aleksandra Gieysztor stały się badania nad początkami państwa polskiego, o czym już pisałam w części biograficznej niniejszego tekstu. Pozostawał on dzięki temu w kręgu chronologicznym wczesnego średniowiecza europejskiego, swojej ulubionej epoki. Chcąc odgadnąć, skąd brały się jego preferencje chronologiczne, należy wymienić dążenie do pogłębienia znajomości epoki wybranej na studiach i jako przedmiot doktoratu, jak również zamiłowanie do rozwiązywania rzeczy trudnych, a nawet zagadek historycznych, do przenikania umysłem zbrojnym w wiedzę o epoce jej zakamarków i mroków. Wydaje się, że ta właśnie umiejętność przenikania tego, co wydawałoby się, że jest nieprzeniknione, skłaniały A. Gieysztor do podziwiania takich dawnych badaczy, jak Tadeusz Wojciechowski⁴⁵ i Władysław Semkowicz⁴⁶.

Wracając do badań nad początkami państwa polskiego, trzeba stwierdzić, że Aleksandrowi Gieysztorowi zawdzięcza ekipa przeszło stu badaczy: archeologów i historyków, historyków sztuki i architektów, uświadomienie konieczności oraz możliwości współdziałania specjalistów różnych dziedzin i wyznaczanie dzięki wiedzy historycznej, czerpanej ze źródeł pisanych, obiektów badań wykopaliskowych⁴⁷. Ich wyniki oświeciły dziesięciowieczną i jedenastowieczną postać państwa Piastów z systemem grodów i osad wokół nich skupionych, pozwoliły poznać budowę i wygląd pierwszych budowli murowanych, zbadać realia życia społecznego. Sam uczony zapoczątkował w połowie lat pięćdziesiątych i kontynuował przez następne dziesięciolecia badania nad recepcją chrześcijaństwa w Polsce na tle porównawczym innych państw Europy Środkowej – Węgier i Czech⁴⁸. Uznał, że warunkiem powodzenia akcji chrystianizacyjnej była zdecydowana akceptacja nowej religii i włączenia państwa polskiego do chrześcijańskiej wspólnoty przez dynastię, która nie zawahała się przed użyciem środków przemocy, jak również przez elitę możnowładczą. Z tematyki tej wyrastało zainteresowanie kultami świętych,

⁴³ Rozprawą doktorską S. K. Kuczyńskiego była wydana później w formie książkowej praca: *Pieczenie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978.

⁴⁴ Zob. przypis 1.

⁴⁵ A. Gieysztor, Wstęp, w: T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, wyd. i wstęp A. Gieysztor, Warszawa 1970, s. 5-23.

⁴⁶ O tym, że w książce W. Semkowicza, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Poznań 1920, podziwiał bardzo intensywne wykorzystanie niewielu źródeł do budowania konstrukcji, mówił A. Gieysztor w wywiadzie *Nauka jako służba*, s. 130.

⁴⁷ A. Gieysztor, Program prac nad początkami państwa polskiego, *Ochrona Zabytków* 2, 1949, z. 3 (7), s. 145-152; por. R. Kiersnowski, Wspominając Aleksandra Gieysztor, s. 61-67.

⁴⁸ A. Gieysztor, Przemiany ideologiczne w państwie pierwszych Piastów a wprowadzenie chrześcijaństwa, w: *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. 2, Poznań 1962, s. 155-170. Por. tenże, *Ideowe wartości kultury polskiej w X-XI w. Przyjęcie chrześcijaństwa*, KH 67, 1960, s. 922-940; tenże, *Le fonctionnement des institutions ecclésiastiques rurales en Bohême, en Pologne et en Hongrie aux Xe et XIe siècles*, w: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, t. 28: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenze*. Spoleto, 10-16 aprile 1980, Spoleto 1982, s. 925-954.

w tym polskiego patrona narodowego, choć Czecha z pochodzenia – św. Wojciecha⁴⁹. Ten arystokratyczny biskup i mnich stał się doskonałym patronem młodego królestwa Piastów, ponieważ ucieleśniał wartości ówczesnej ekumeny chrześcijańskiej, za które poniósł śmierć męczeńską. Aleksander Gieysztor, zawsze bacznie przyglądający się ludziom – współczesnym i z przeszłości – broni Wojciecha przed zarzutami oderwania od rzeczywistości i posądzeniem o skłonności samobójcze. Tak samo pilnie przypatruje się innemu świętemu wczesnośredniowiecznemu – św. Aleksemu, tym razem raczej bardziej bohaterowi literackiemu, niż realnemu człowiekowi⁵⁰. Znajduje też słowa uznania dla św. Stanisława – przywódcy opozycji możnowładczej przeciw autorytarnym zapędom króla Bolesława Szczodrego, któremu okazuje współczucie w jego głębokim i spektakularnym upadku i poniżeniu⁵¹. Wykazuje przy tym, z jakim zdecydowanym oporem możliwych spotykały się piastowskie próby wzmocnienia władzy, kończące się niezmienne zegnaniem danego króla lub jego następcy.

Do najświetniejszych i najbardziej znanych prac A. Gieysztora należą jego studia o wartościach ideowych powstałych w XII w. Drzwi Gnieźnieńskich⁵². Znajduje zleceniodawców tego dzieła w kręgu książęco-kościelnym (arcybiskupim), uważając, że kult św. Wojciecha był nadal żywy w tym okresie, ponieważ podnosił budzącą się świadomość wspólnoty języka, prawa i obyczaju, a także posiadania *domini naturales* tej samej dynastii piastowskiej, panującej w całym Królestwie, chociaż podzielonym na dzielnice.

Wątek ideologii władzy i czynników skupiających wokół dynastii naród polski w początkowym, a następnie bardziej rozwiniętym stadium jego rozwoju, stale trwał w twórczości Aleksandra Gieysztora. Juliusz Bardach – autor omówienia jego dokonań z dziedziny historii państwa i prawa⁵³ – wywodzi ten wątek z pierwszych doświadczeń archiwalnych mediewisty, kiedy był on stypendystą w przedwojennym warszawskim Archiwum Głównym pod okiem historyka prawa, jakim był przedwojenny dyrektor AGAD Józef Siemieński (1925-1939). Wydaje się również, że doświadczenia życiowe Aleksandra Gieysztora: młodości w suwerennej Polsce i w czasach okupacji oraz późniejszego bytu ograniczonej suwerenności w latach PRL, uwrażliwiały naszego bohatera na atrybuty władzy królewskiej

⁴⁹ Tenże, Sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus: un état et une église missionnaires aux alentours de l'an mille, w: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, t. 14: La conversione al cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo. Spoleto, 14-20 aprile 1966, Spoleto 1967, s. 611-647.

⁵⁰ Tenże, Dobrowolne ubóstwo, ucieczka od świata i średniowieczny kult św. Aleksego, w: Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej, Warszawa 1972, s. 21-40; por. tenże, „Pauper sum et peregrinus”. La légende de Saint Alexis en Occident: un idéal de la pauvreté, Recherches sur les pauvres et la pauvreté 6, 1967-1968 (wyd. Paris 1969), s. 27-30.

⁵¹ Tenże, Bolesław II Szczodry, w: Poczet królów i książąt polskich, red. A. Garlicki, Warszawa 1978, s. 52-61.

⁵² Tenże, Drzwi Gnieźnieńskie jako wyraz polskiej świadomości narodowościowej w XII wieku, w: Drzwi Gnieźnieńskie, red. M. Walicki, t. 1, Wrocław 1956, s. 1-19; por. tenże, Problematyka ideologiczna Drzwi Gnieźnieńskich, KH 62, 1955, s. 142-161.

⁵³ Por. przypis 1.

i wartości, uosabiane przez te symbole. Decydujący był jednak wpływ dzieła Percy E. Schramma⁵⁴ na podjęcie najpierw tematu korony otwartej i korony zamkniętej królów polskich⁵⁵, a następnie na zajęcie się polskim ceremoniałem koronacyjnym⁵⁶. Budzi podziw swoboda poruszania się A. Gieysztora zarówno w średniowieczu, jak i w okresie wczesnonowożytnym, posługiwanie się materiałem porównawczym z terenów Anglii i Francji oraz korzystanie z różnorodnych źródeł historycznych: *ordo coronandi*, źródeł ikonograficznych, sfragistycznych, pamiętnikarskich, językowych. Od 1971 r., kiedy utworzono OKOZK, tematyka insygniów władzy zyskała w twórczości naukowej uczonego nowy bodziec w codziennym trudzie odbudowy tego pomnika władzy królewskiej. Nie ulega wątpliwości, że wyodrębnioną sferą twórczości naukowej profesora była koncepcja odbudowy i przeznaczenia Zamku Królewskiego. Koncepcja ta była dziełem trójosobowego kuratorium, w skład którego wchodził Stanisław Lorentz, Jan Zachwatowicz i Aleksander Gieysztor – najpierw przewodniczący Komisji Historyczno-Archeologicznej, następnie Komisji Wnętrz Zamkowych, w końcu dyrektor Zamku Królewskiego. Koncepcja ta polegała na odtworzeniu wnętrz stanisławowskich oraz przedstawieniu w innych salach wizji architektonicznej i historycznej stuleci, w których powstał Zamek⁵⁷.

A. Gieysztor zajmował się historią i ceremoniałem jeszcze innej instytucji, a mianowicie uniwersytetu. Opracował organizację i podstawy finansowe uniwersytetów średniowiecznych⁵⁸, śledził losy polskich uczonych na uniwersytecie paryskim⁵⁹, wreszcie w kilku tekstach, w tym w wykładzie wygłoszonym na Uniwersy-

⁵⁴ P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zur Geschichte vom dritten zum sechszehnten Jahrhundert*, t. 1-3, Stuttgart 1955-1956.

⁵⁵ A. Gieysztor, „Non habemus caesarem nisi regem”. Korona zamknięta królów polskich w końcu XV wieku i w wieku XVI, w: *Muzeum i twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. dr. S. Lorentza*, Warszawa 1969, s. 277-292; por. tenże, *Royal Emblems and the Idea of Sovereignty in Late Medieval and Early Modern Poland*, w: *State and Society in Europe from the Fifteenth to the Eighteenth Century. Proceedings of the First Conference of Polish and American Historians*. Nieborów, Poland, May 27-29, 1974, red. J. Pelensky, Warsaw 1985, s. 55-74.

⁵⁶ Tenże, *Spektakl i liturgia – polska koronacja królewska*, w: *Kultura elitarna i kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 9-23; tenże, „Ornamenta regia” w Polsce XV w., w: *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 155-163; tenże, *Le cérémonial du couronnement des rois de Pologne: le sacre d’Henri de Valois en 1574*, w: *Le Sacre des Rois. Actes du colloque international d’histoire sur les sacres et couronnements royaux*. (Reims 1975), Paris 1985, s. 119-127.

⁵⁷ Zob. *Nauka jako służba*, s. 124 n.

⁵⁸ Tekst A. Gieysztor, *Management and Resources*, w: *A History of the University in Europe*, t. 1: *Universities in the Middle Ages*, red. H. Ridder-Symoens, Cambridge 1992, s. 108-143.

⁵⁹ A. Gieysztor, *Mistrzowie polscy Uniwersytetu Paryskiego w XIV i XV wieku*, w: *Wiek średni. Medium Aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1962, s. 213-225; tenże, *Addenda do wykazu mistrzów krakowskich w Uniwersytecie Paryskim XV w.*, w: *Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*, Warszawa 1986, s. 321-328.

tecie Warszawskim prawie w przeddzień uroczystości odnowienia swego doktoratu w 1996 r., zajął się ceremoniałem uniwersyteckim⁶⁰.

Osobne miejsce w twórczości naukowej i sercu Aleksandra Gieysztorza zajmowały Warszawa i Mazowsze. Historią miast zajmował się od początku lat powojennych, badając linie rozwojowe grodów i podgrodzi. Pod jego i Henryka Samsonowicza redakcją wyszły *Dzieje Mazowsza*⁶¹. Historia średniowiecznej Warszawy powstawała pod piórem A. Gieysztor partiami – najpierw opracował Starą i Nową Warszawę⁶², a potem w odrębnych szkicach przedstawiał dzieje Pragi⁶³, Mokotowa⁶⁴, Ochoty⁶⁵, Śródmieścia⁶⁶, Żoliborza⁶⁷, Woli⁶⁸. Wszystkie opisywały szczegółowo krajobraz naturalny i osadnictwo, na którego bazie rozpoczynało się życie miejskie. Wszystkie te monografie poszczególnych części obecnej Warszawy były przygotowaniem do syntezy średniowiecznych dziejów stolicy⁶⁹, która jednak nigdy się z jego udziałem autorskim nie ukazała.

W latach siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych ubiegłego wieku tematyką, która najsilniej zaprzętała umysł i energię badawczą A. Gieysztor, były badania nad mitologią słowiańską. Geneza tych zainteresowań jest o wiele wcześniejsza i wywodzi się w prostej linii z badań nad recepcją chrześcijaństwa w Polsce. Pierwszy zarys mitologii słowiańskiej pochodzi z 1963 r.⁷⁰ Do wyjaśnienia jej zasobu i funkcji społecznych autor wykorzystał schemat trójfunkcyjny mitologii ludów indoeuropejskich stworzony przez Georges'a Dumézila⁷¹. A. Gieysztor miał świadomość, że nie wszystkie elementy panteonu słowiańskiego w pełni pasują do tego schematu. Jednak jego użycie pozwoliło dokładniej rozpoznać funkcje i atry-

⁶⁰ Tenże, U podstaw tradycji i godności akademickiej, Zeszyty Sandomierskie, 1996, nr 4 (październik), s. 4-9; tenże, Tradycja i znaki godności akademickiej, w: Aleksander Gieysztor o dziedzictwie kultury, red. D. Gawin, E. Gieysztor, M. Sołtysiak, A. Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 131-137; URL.: http://www.uw.edu.pl/o_uw/historia/gpage1.html; http://www.uw.edu.pl/o_uw/historia/gpage2.html; http://www.uw.edu.pl/o_uw/historia/gpage3.html (27.02.2011).

⁶¹ *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994.

⁶² A. Gieysztor, *Przeszość Starej i Nowej Warszawy*, w: *Trakt Starej Warszawy*, red. D. Kobielski, Warszawa 1953, s. 79-84.

⁶³ Tenże, *Praga najstarsza (między X i XIV w.)*, w: *Dzieje Pragi*, Warszawa 1970, s. 7-24.

⁶⁴ Tenże, *Na południe od Warszawy przed połową XVIII w.*, w: *Dzieje Mokotowa*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1972, s. 17-35.

⁶⁵ Tenże, *Wiejscy poprzednicy Ochoty do połowy XVII w.*, w: *Dzieje Ochoty*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1973, s. 15-27.

⁶⁶ Tenże, *Jazdów – poprzednik Warszawy*, w: *Liber Josepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, Wrocław 1968, s. 502-516; tenże, *Śródmieścia Warszawy dzieje starsze*, w: *Dzieje Śródmieścia*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1975, s. 29-46.

⁶⁷ Tenże, *Pradzieje żoliborskie: od wczesnego średniowiecza do połowy XVIII wieku*, w: *Żoliborz wczoraj, dziś i jutro*, Warszawa 1970, s. 9-24.

⁶⁸ Tenże, *Wielka Wola a Warszawa średniowieczna*, w: *Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1974, s. 19-28.

⁶⁹ Zapowiadał ją jako przedmiot aktualnej pracy w 1985 r.: *Nauka jako służba*, s. 133.

⁷⁰ A. Gieysztor, *Mythologie slave. Mythologie balte*, w: *Mythologie des montagnes, des forêts et des lacs*, Paris 1963, s. 82-105.

⁷¹ G. Dumézil, *Mythe et épopée*, t. 1: *L'idéologie trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, Paris 1968.

buty naczelnych bóstw słowiańskich: Peruna – władcy pioruna, sprawującego funkcje wojenne, i Welesa, zawiadującego sferą magiczną i mającego kompetencje eschatologiczne. Badania porównawcze nad kulturą ludową całej Słowiańszczyzny pozwoliły mu wyjaśnić pogańską genezę wielu zwyczajów i wierzeń opisanych przez dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych etnografów. *Mitologia słowiańska*⁷² miała za życia autora dwa wydania w Wydawnictwach Artystycznych i Filmowych w serii *Mitologie świata*, pozbawione aparatu krytycznego, oraz wydanie pośmiertne w 2006 r. w Wydawnictwach Uniwersytetu Warszawskiego, zredagowane przez Anetę Pieniądz, uzupełnione o przypisy, przygotowane przez A. Gieysztorę do wydania niemieckiego⁷³.

W niniejszym szkicu nie zostały omówione wszystkie dziedziny zainteresowań i aktywności naukowej Aleksandra Gieysztorę, te zaś omówione potraktowano tylko pobieżnie. Chcąc scharakteryzować najkrócej twórczość naukową i osobowość bohatera, można powiedzieć jedno – tego wielkiego uczonego interesował zawsze i na pierwszym miejscu człowiek: człowiek u władzy i ludzie otaczający władcę, człowiek utrwalający na piśmie swoje istnienie i gusty estetyczne, człowiek dążący do absolutu przez pokonywanie słabości ludzkiego ciała, ludzie pielęgnujący wspólnotę języka, obyczaju i tradycji. Nawet gdy pisał o archiwum⁷⁴, widział przechowywane w nim materiały jako szacowne źródła wiedzy o przodkach wspólnoty, z którą stykał się na co dzień, oraz dostrzegał ludzi, archiwistów i historyków, dzięki którym trwała pamięć o ludziach przeszłości.

Maria Koczerska

⁷² A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1982 (wyd. 2: 1986).

⁷³ Tenże, *Mitologia Słowian*, wstęp K. Modzelewski, posłowie L. P. Słupecki, oprac. na podstawie rękopisu A. Pieniądz, Warszawa 2006.

⁷⁴ Tenże, *W Archiwum Głównym*, s. 184-191.